

a történet igényével, éppen hogy ez teszi lehetővé a történetet. A maga vizuális eszközeivel tagolja és rendezi a *theatrum mundi*-t, kísértést érezek, hogy azt mondjam: úgy valahogy, ahogyan ezt valaha Leon Battista Alberti elképzelte a „storiá”-val, a festészet legnemesebb műfajával kapcsolatban. A verbális rekonstrukció azonban a maga médiumának megfelelő úton jár a legszívesebben, és, ha teheti, „a művet” a *theatrum mundi történelekhént* olvassa – talán bocsánatos ez, ha nem a „mű” kimerítésére törekszik, hanem arra, hogy a meghívásnak eleget tegyen.

Babarczy Eszter

HEIDEGGER KORAI FŐMŰVE, MAGYARUL

Martin Heidegger: Lét és idő
Fordította Vajda Mihály, Angyalosi Gergely,
Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István
Az előszót írta Fehér M. István
Gondolat, 1989. 756 oldal, 180 Ft

1. Aki hivatali kötelességből is kénytelen a világ jelentős és nagy kiadóinak pontosan beérkező prospektusait évtizedeken át végigkísérni, jól érezheti, hogy a romanika utáni időszak szorosabban vett bölcséletének képviselői közül lassú, de észrevehető emelkedéssel Friedrich Nietzsche s némileg ingadozó, de állandó jelenléttel Martin Heidegger életműve s velük együtt az őket tárgyazó irodalom vezet. Az utóbbi auktor iránti érdeklődés a hatvanas évek végén s a hetvenesek elején apadt, ma azonban ismét árad. Közép-Kelet-Európa, érthető okokból, ha nem teljesen is, de kimaradt ebből a mozgásból. Azt a kevéske s többnyire látszatszabadságot, amelyet a hivatalos eszmei emisszáriusok s az általuk egyáltalán nem hatástalanul formált közértelemiségi átlagmentalitás az ideák világában engedett, inkább régebbi adósságok s néha kevésbé pregnáns, némileg iskolás, katedra jellegű e korbeli alkotók kiadására használták ki. Ezek közrebocsátását lehetett a dialektikaként emlegetett rabulisztikával amaz официálisan elfoga-

dott, sőt kötelező érvel védeni, hogy valahogy, valamiben ezek is mind a marxizmushoz, sőt a marxizmus-leninizmusához vezetnek, s így vagy úgy azt igazolják.

Hozzájárult e gondolati mozgásból való kimaradáshoz hazai földön azonban az is, hogy a magyar értelmiség túlnyomó része literátori műveltségű volt. S ebben részint a XIX. századi nemzetkarakterológia, részint a század eleji impresszionisztikus Schöngest-örökség jegyében mély előítélet élt az okfejtően elvont logikai, az összetett analízissal érvelő gondolkodás iránt. S a véle szükségszerűen együtt járó, bonyolult, sokféle ágazó nyelvi-grammatikai-értekezői formák iránt is. A magyar nyelv egyszerű mondatos, vagy ha összetett, akkor mellérendelően az, hirdették a nemzetjellem-tani hagyomány jegyében. A széplelkűek viszont a „franciásnak” mondott, intuíción alapú, alanyi hitelesítésű, objektívnak deklarált kijelentő mondatos stílust tartották a „tisza szellemek” elegáns megnyilatkozásának. Az előbbieket szerint a magyar lélektől idegen a közvetlen tapasztalati valóságtól történő elvonatkoztatás, a feltételezésekbe vagy éppen kétségekbe való bocsátkozás. A nyílt, őszinte, egyenes ember, amilyen a magyar, röviden és velősen, egyszerűen és érzékletesen kimondja a maga igazságát, és így nem kell tartania a fondorlatos ellenvetések leálcázó kihívásától. „Örizzedjünk a Hamlet-lelkű Németországtól” – intette már Gyulai a nemzetet. S folytatta intelmét Beöthy s egyes két háború közti populisták. Hogy például Illyés is a nagyjórészt leíró PUSZTÁK NÉPÉ-ben is féllapnyi mondatokat is ír, hogy Kemény, az egyik, ha nem éppen a legmélyebb magyar literátor-gondolkodó alapformája a sokszorososan összetett mondat, hogy Babitsot egyes ellenfelei szerteindázó mondatformáiért gáncsolták – ez igazán nem zavarta őket. Másik oldalt meg a Pesten elképzelt gall esprit précieux et elegant önjelölt letéteményesei ízlésük tévedhetetlensége tudatában nyilvánítottak írásaikban nem érvelt, hanem, mint mondták, érzékenyen árnyalt ítéletet. Feledve, hogy a Nuance Saint-Beuve, Taine és Renan idejében volt a tanulmányban vezérszó és elégséges üdvösség.

De ne legyünk igazságtalanok. Volt persze más ok is. A Trianon utáni évtizedeket érthető módon nagyon is lefoglalta az elszenvedett szörnyű igazságtalanság s a társadalmi-políti-

kai bizonytalanságból való menekvés keresése. Ennek jegyében, főleg a harmincas évekre, kialakult egy túlzó tradicionalizmus: azt kell folytatni, amit hazai elődeink tettek. Sem hazai gyökeresen új, még kevésbé idegenföldi nem vezet jóra, veszteségbe és káoszba visz. Aztán pedig a náciizmus előrevetülése, majd megvalóságos jelenléte idején azoknak, akiket vonzott a hitleri törekvés, nem filozófia, hanem trázis és demagógia kellett. Azokat viszont, akiket a német filozófiai gondolkodás ez irányának valódi vagy vélt kapcsolata az előretörő barbársággal taszított, a védekezés ösztöne tartotta távol, vagy tette éppen ellenségessé véle szemben. Majdnem hetven év múlt így el, mire a század alighanem legnagyobb hatású, legtöbbet boncolt bölcséleti műve, Heidegger SEIN UND ZEIT-je hazai nyelven eljutott hozzánk. Ami önmagában, persze, bár lehetett sajnálatos, igazában mégsem az ún. megkésett jelenségek, az elmulasztott befogadások sorába tartozik. A nagy irodalmi művek s legalább annyira az igazán jelentős bölcséleti alkotások időtlenek, bármennyire egy konkrét időszak szülte is őket olyanra, mint amilyenek.

2. Most tehát kezünkben tartjuk a LÉT ÉS IDŐ-t. Ne a szokásos, bár a fordítóknak ezúttal kijáró tiszteletkörökkel töltjük az időt. A mű akárcsak rövid, irodalmi szemlében is megféle ismertetéséből is kiderül úgyis, mily mérhetetlenül nehéz munkát végzett el Vajda Mihály és négy társa, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Heidegger, kivált éppen a korai, de már teljesen saját és érett korszakában hatalmas erőfeszítéssel és roppantul gazdag nyelvi készséggel egészen önálló s önálló filozófiai fogalom- és kifejezőkincset igyekezett teremteni.

Úgy vélte ugyanis, hogy a görögség fénykora óta a filozófusok többnyire elődeik s egymás nézeteit és terminológiáját, nézőpontjait és rendszereit forgatták, alakították, bővítették, vitatták, s rendszerint elfelejtettek maguk szembenézni a létezőkben megragadható léttel s a létben történő létezők létezésével, s számot adni e szembenézés eredményeiről és következményeiről. Meg akart tehát szabadulni az öröklött fogalom- és kifejezőkincstől, hogy szabaduljon annak módszertani, célbeli, rendszerképzeti sugalmától is. S ez a megújító kísérlet még az e tekintetben annyira iskolázott német nyelven is páratlanul merész vál-

lalkozás volt, vagy éppen ott volt páratlanul merész vállalkozás. Levezetéséből tudjuk, maga is meghökken, mekkora s mily sokfajta visszhangot váltott ki első nagy műve. E visszhang nemcsak feszült és elismerő kollegiális várakozás, nem is csak elutasító és botránkozó szakmai fölháborodás volt, hanem az öntudatos kispolgár olcsó, piaci elégtételvérese azon, amit nem értett, amihez túlságosan nagy szellemi erőfeszítés kellett. A kabarék deszkáin, az újságok tárcáiban, az élcsepok kolumnáiban egy időre hálás divat lett „heideggerül” abrakadabrázni. A fordítói elszánás bátorságát, a hozzáértés szűkségét s a fáradság vállalását mindez magában is eléggé érzékeltetheti.

De érzékeltetheti az is, hogy a magyar ELŐSZÓ szerzője, Fehér M. István ugyanazokat a szakkifejezéseket jó néhányszor másképp adja vissza, mint maga a fordítás. Ezt kifogásolni is lehetne, ha nem jelölnék az eltérést minden esetben. Így viszont szinte helyeselni lehet, mint ahogy azt is, hogy a jegyzetekben az egészen sajátosan egyéni, heideggeri kifejezéseknek a német megfelelőjét is közlik. Ezáltal az olvasó még inkább fogalmat alkothat az átültetés páratlan nehézségéről.

3. Az ELŐSZÓ e kötetnél mulhatatlanul szükséges. S elmondható, hogy Fehér mind a szóban forgó műben, mind a szerző egész életművében, mind pedig a róla szóló könyvtárnyi, soknyelvű irodalomban otthon van, s rendszerint jól is válogat belőle. Lehatárolja munkáját Heidegger gondolati fejlődésrajzára a SEIN UND ZEIT keletkezéséig. Ezt el is lehet fogadni azzal a megokolással, hogy a mű annyira különlegesen egyedi kérdésközelítésű és módszerű, olyannyira eltérő a szokotthoz képest az elődökhöz való viszonyában is, s olyannyira szándékoltan szakító fogalomhasználatú és hangvételi az általánosan bevetthez viszonyítva, hogy mindez megkívánja szerzője addigi szellemi alakulásának rajzát. Jól érzékelteti az ELŐSZÓ, mily indításokat hozhatott a katolikus teológiai-bölcséleti megújulási törekvésekből szeminarista korából Heidegger, mint alakult aztán szemlélete s elemzőkészsége a Husserl-tanítványok egyik legkitűnőbbjeként, majd hogyan érezte szűknek, a létezés s a létezők bonyolult sokrétűségétől elvontan távol maradónak, egyoldalúan elméletinek, fölöltük lebegőnek a fenomenológia kizárólagosan logikai megközelítésmódját, tisztán rációs

definiáló és rendszerbe állító törekvéseit. S a múltba visszatekintve, miként próbált számot vetni a *nagy ősökkel*, például Arisztotelésszel, Kanttal, Hegellel, illetve a metafizika nagyjával.

A hangsúlyt az előzményekkel, az elődökkel való szembesítés mellett és után az ELŐSZÓ mindenekelőtt a SEIN UND ZEIT kezdő fejezeteire veti. Illetőleg arra, hogy az ott domináló ismeretelméleti szempontok és nézetek, fogalmak és meghatározások s a filozófia értelmét és lehetőségét latoló, majd az ontológia nélkülözhetetlenségét igazoló érvek és érvsorok miként alakultak ki benne hosszú-hosszú előmunkálatok során. Azt gondoljuk, helyes, hogy nem vitázik közvetlenül azokkal, akik egyfajta nyelvi bűvészkedést, szemlényvesztést vagy éppen kóklerséget vetettek a filozófus szemére. Mert a fősorakoztatott pályamozzanatok indirekten élesen szemben állnak ezzel a váddal.

Kettőt közülük. Az első: közel évtizedes egyetemi szemesztercím óriási mennyiségű anyagot búvárolt át, adott elő, fogalmazott meg. De műbe önteni még ekkor is szinte csak kényszer hatására öntötte: az egyetemi katedra elnyeréséhez, természetszerűen, nem volt elég sem a már egyetemén jóval túllépő hírneve, sem az analitikusan-kritikusan vizsgálódó filozófiatörténeti tanulmányzerű publikációk sora. A második: hosszú és folyton dolgos életének termése sok-sok kötetet tesz ki. Ezek azonban nagobbrészt, bár többnyire önmagukban is megállnak, előmunkálatnak tekinthetők a néhány alapműhöz. Heidegger, mondjuk Ernst Blochkal szemben, nem volt grafomán. De hogy a maga nyelvén s a maga filozófiafelfogása jegyében szólalhasson meg, újra meg újra tovább kellett fogalomtisztázását végeznie és kifejezőkincsét alakítania.

4. E felfogás lényegét, főleg a filozófus saját nagy terjedelmű, roppantul tömény és fölötte gazdag BEVEZETÉS-ére támaszkodva, jórészt sikerrel igyekszik a magyar ELŐSZÓ érzékeltetni, tömören összefogni. Ebben, mindenestre, nemcsak igen sokat segítenek, de nélkülözhetetlenek is a bevezető tanulmányhoz fűzött, sokfelé utaló jegyzetek. Kérdés azonban, éppen ezért, nem lett volna-e jobb ezeknek legalább egy részét beleolvasztani az ELŐSZÓ-ba. A filozófia problematikájában és történetében kevésbé járatos olvasó könnyebben boldogult

volna, s a jegyzetekbe szorult rendkívül fontos idézetek ereje valószínűleg jóval nagyobb megvilágító erővel rendelkezne úgy.

De egy másik fontos szempont is azt javallhatta volna, hogy a jegyzetekben adagolt, Heideggerről szóló direkt vagy föloldott idézetek a kötet élére kerüljenek. Egy részük akár az ELŐSZÓ egy külön fejezetét alkotva. Annál is inkább, mert egy részük, s többnyire éppen a fontosak, már a SEIN UND ZEIT *utánra* mutatnak vagy éppen az életmű egészére. Nagyon is méltányolni kell Fehér vélhető indokát, hogy nem szól a teljes életműről, sem pedig a körülötte meg-megújuló hevességgel folyó vitákról. Kétségtelen merészség volna ezekről röviden szólni éppen nálunk, ahol jórészt csak kijelentések, többnyire végletesen és agresszívan vádló kijelentések hangzottak el erről az auktorról. Higgadt, tárgyiasan elemző megfontolások alig.

Mégis és éppen ezért talán vállalni kellett és lehetett volna néhány csomópont köré tömörítve jelezni az egyre zajló vita főbb kérdésköreit. Mert isten tudja, mikor jelenik meg újabb Heidegger-fordítás. Mikor olvashat elemző tanulmánnyal együtt ilyet a magyar olvasó, bármennyire óhajtható volna is, hogy például a nihilizmusról szóló mű s a kései termés egy része minél előbb hozzáférhető legyen.

5. Különösen négy kérdéskört szerettünk volna legalább említve látni, nem eldöntő ítélettel, hanem tájékoztató szándékkal és hangnembe fogva. Az első ugyan jelen van, s kellő módon ki is van fejtve. De jelentősége a másik hárommal, ha csak érintőlegesen kapcsolva is, érthetőbb, világosabb volna. A szubjektum-objektum viszonyának kérdése ez a problémakör, s véle az ontológia mikéntje, mibenléte e felfogásban. Egészen röviden és megengedhetetlenül egyszerűsítve arról van szó, hogy Heidegger egybeötvözi a kettőt, és elveti a hagyományos kettősséget vagy szembeállítást. Csak a létezőnek van a létről s így a létezésről hiteles tapasztalata, átélése, élménye, tudása. S valójában minden szubjektum objektuma, minden élmény objektívítása a létnek és a létezésnek.

A második a létező létének időbelisége, ennek ontológiai jellegű, vagy mint ő mondja, ontikus állandó s meghatározó érzete, tudata, számításba vétele. A halálban végződő, a ha-

lálba forduló, a halálra való lét, a Sein zum Tode. Ezt is tárgyalja az ELŐSZÓ. Jó azonban ezt hangsúlyosan összekapcsolni azzal, hogy ez a filozófus radikálisan elhárítja nemcsak a vallásos felfogásokat, hanem a vallásos felfogásokra következő s az azokat helyettesíteni kívánó mindama felfogásokat, magyarázatokat is, amelyek az (egyedi) létező halálon túli valamino továbbélésének hitét, érzetét igyekeznek fönntartani, megmenteni. Hogy például az emberiségben, a nemzetben, az osztályban, a természeti körforgásban alkotásai révén tovább él. Alkotásai révén nem az ő autonóm élő léte létezik, hanem a következő létezők autonóm létének lesznek összetevői, alkotásának részei.

Ez szorosan kapcsolódik filozófiája egyik fő botránnykövéhez, „*nihilizmusához*”. A SEIN UND ZEIT-ben is jelen van ez. De valódi kontúrjait és jelentését, kisugárzását és jelentőségét a Nietzsche-könyvhöz kapcsolódó, annak szerkesztéséül is önállóként is tekinthető kötetben nyeri el. Rövidre fogva: az ember menekül, illúziókat gyárt, mítoszokat alkot, hogy egyedi létezőként „történelemmé”, az élő történelem élő részéül játssza át s őrizze meg magát így a semmibe hullástól. Mindig újra meg újra lelepleződik azonban a menekülés menekülés volta, az illúzió illúzió volta, a mítosz mítosz volta. Az európai „*nihilizmus*” ezeknek a valódi szembenézéstől megóvó illúzióknak a sorozatos lelepleződéséből épül s erősödik.

S itt a negyedik elem, amelyre a teljes életmű kapcsán jó lett volna utalni: a *Seingeschichte*. A teleologikus történelmet, akár hegeli úpusú, akár bármi másfajta is az, elhárítja. Kései korszakában alighanem ezért is kerül előtérbe a *sich ereignet*, a történik, megesis kifejezés használata. S főleg a róla szóló hatalmas francia irodalom ezért vélhette úgy, hogy véle, illetve az őt előző Nietzschével, s valójában, persze, az emberi tudat fejlődési folyamatának ama stádiumával, amelyet ő kifejeztek ki legpregnansabban, „vége a »történelemnek«”. Heidegger a létezők által érzékelt, átél, tudatosult lét folyamatban, elvontan: a létezésben látja az egyéni s a közös történelmet is. Az emberek, a létezők valamennyi korszakban nem az ún. történelmet élik át, hanem a saját létüket. S mint a létről való filozófiai gondolkodás esetében, a szorosabban vett történelemről való esetében is attól óv, hogy az emberek

önönön létük történéseinek átélése, áteszmélkedése helyett az elődök által kialakított történeti érzületet és gondolati sémákat tegyék meg átélésük és eszmélkedésük keretéül és tárgyává. Mindennek jegyében egyáltalán nem lebeszél a cselekvő-gondolkodó-érző életről; ellenkezőleg, sürget rá. Csak hogy saját érvényüülk kell annak lennie. *Az Angst*, a *Ruf*, a *Schuld*, az időbeli lét elmulasztásából következő bűnérzete és aggodalma meg rákiáltása a létezőre ezért is ontológiai (etikai) alapfogalom nála már a SEIN UND ZEIT-ben is. Később odáig megy a lét folytonos átélésének, átérzésének, áteszmélkedésének követelményében, hogy a szakadatlan és mindig nyitott *Philosophieren* óhaja kerül a zárt rendszerre kerekedő *Philosophie* helyébe.

6. Ezek mellett négy, nem szorosabban vett filozófiai kérdést is szívesen láttunk volna a magyar ELŐSZÓ-ban. Annak tudatában mondjuk ezt persze, hogy egy bevezető nem vállalkozhat könyv terjedelmüül kérdéshalmaz fölvetelére. Elsőként – valószínűleg mindenki – a náciizmushoz való viszonyát kérdezné. Vádlók és védők folyamatos vitája ez, amelyben időnként egy-egy hevesebb hangvételüül könyv vihart is kavár. A közvetlen politikai tényezőségek ma már világosak. Sem leleplező, sem fölmentő dokumentum nemigen kerülhet már elő. Hogy egyeteme kérésére és mentésére is vállalta a szerepet, kétségtelen. De hogy nemcsak ezért, hanem saját indítására is, ez is kétségtelen.

A magas értelmiség köreiből néhány más nagy név is megtévedt, és letisztuló újnak hitte, remélte a barna mozgalmat. Például Gottfried Benn. De ő egy-másfél esztendő múltán élesen elhatárolta magát, belső emigrációba húzódtott, és koráó az „elfajzottak” listájára került. A közszeretpötöl ugyan Heidegger is hamar visszavonult. Ha azonban nyilvánosan akkor nem, ő íróasztalán magának sem vetett számot, mint tette Benn. S amit különösen szemére vetnek, hogy ezt a háború után sem tette meg. E tekintetben védelmezői ugyan azt hangoztatják, hogy filozófiai írásai, mintegy háromesztendei közéleti megnyilatkozásaitól eltérően, sohasem igazolták sem a diktatúrát, sem annak eszmevilágát. Sőt. Vádlói viszont ellenkezőleg szólnak. Ezt a vitát nehéz eldönteni. Mert ha hivatalos, például rektori megnyilatkozásaiban a támogatás világos, a har-

mincas évek második felétől csak nagyon áttételesen lehetne szorosán vett filozófiai írásait támogatásnak felfogni. S az évtized végétől támadják is már, mint „a germán népközösség életerejének és élelekarotának” destrukcióját.

S ezzel voltaképp egy alapkérdésnél vagyunk. A filozófiai gondolkodás csak igen ritkán van oly közvetlenül és cselekvésirányító hatással kölcsönviszonyban a politikával, mint azt a marxisták, de más irányok is vélték és látni szerették volna. Szemben a populáris ideológiákkal, sajátosan autonóm és belső fejlődésű világ is ez. Különösen áll ez akkor, ha az individualitás elve alapján az egyed egészen saját, mindenki másétől különböző mentalitásának, gondolkodásának, érzületének kibontakozását tűzi ki tárgyul és célul. Igaz, ha „a germán népközösség” leszerelése miatt támadták náci oldalról, az egyén izolációja miatt lehetett támadni az ellenállás részéről.

Mindez azonban egy beszámolóban, egy irodalmi lapban túl messze vezetne. Mint ahogy az is, ami általánosabb jellegű vád: „irracionalizmusa”. Az irracionálizmussal mint váddal a marxisták, a lenini–sztálini típusúak különösen nagyon is könnyen dobálóztak, miközben egy ad absurdum vitt irracionális világot valósítottak meg, részlet- és látszatracionálissal. Egyáltalán: nagyon óvakodni kell e minősítésekkel. Végül is a rasszizmust például igen racionálisan le lehet vezetni és igazolni mint a „haladás”, a „tökéletesülés” elősegítését, a természeti kiválasztódás kétségtelenül igazolható tanából – ha nem áll e tannal szemben egy tiltó erkölcsi axióma. Maga Heidegger gyakran – a jegyzetekben itt is – idézett passzusában ezt mondja erről a kérdéstről: „Az irracionálizmus nem más, mint a racionalizmus nyilvánvalóvá vált gyengesége és tökéletes csődje, s így maga is csőd. Az irracionálizmus... olyan kiút a racionalizmusból, mely nem a szabadba vezet, hanem csupán még jobban belebonyolódik a racionalizmusba, mivel azt a benyomást táplálja, hogy a racionalizmust azáltal meg lehet haladni, hogy pusztán nemet mondunk rá...” (EINFÜHRUNG IN DIE METAPHYSIK.)

Míndez azonban, mint mondtuk, már nagyon is messze vezetne egy irodalmi lapban. Azért időztünk mégis ennyit e kérdésnél, mert talán jó lett volna a körüle zajló vitákról szólni, legalább a jelzés szintjén.

A második, amiről megérte volna, ha csak

pár bekezdésben is, szót ejteni, az Heidegger rendkívüli, e századi társaiénál nagyobb, szélesebb, mélyebb irodalmi hatása. Igazában persze csak részben beszélhetünk hatásról, különösen közvetlen hatásról. Valójában arról van inkább szó, hogy azt fogalmazta meg filozófiájában, a maga szuggesztív bölcséleti módján, amit a korszak nagy írói velő egy időben, sőt, előtte már irodalmi módon megtragadtak. Főleg középső és végső korszakában ezért is fordult korai szakaszának Hölderlin-kultuszával szemben Rilkéhez s a Rilkéhez hasonló költökhöz. Azt a nagyon összetett kérdéskört tárgyalja bennük körül, ami számára részint a létező léte időbeliségéből következik, s részint azt, ami tán a nihilizmusról szólóban jelenik meg legkontúrosabban. A létező léte halálon túl fontartásának minden kísérlete – legyen az vallási, társadalmi, művészi – illúziós önámítás, s így, valódi szembenézés esetén, kiábrándítóan megalázó, megalázóan kiábrándító a szemében. Vélik, nemcsak Kierkegaardtól, de Nietzscheától is – egyebek közt – itt válik el, itt „lép túl” rajtuk. Úgy látják, az *Angst*, a *Ruf*, a *Schuld*, mondhatnánk, ontopszichológiai vagy pszichoontológiai jelenlétét vállalja, nem tér ki előle. Bár például Gottfried Benn nem tartotta elég keménynek e vállalat, és filozófiai jajongást vetett a szemére.

S ha igen nagy irodalmi hatásáról, illetve rokonságáról szívesen vettünk volna pár bekezdést, legalább annyira irodalomtudományi, főleg műértelmezői sugalmáról, ösztönzéséről is. Hiszen iskolák, irányok egész sora indult ki belőle, vagy erősítette magát általa, franciák, németek, amerikaiak egyaránt. Leginkább azok, amelyek a valódi műnek igazi ismervét, hatását és jelentőségét abban látják, hogy a befogadót folytonos újraalkotásra ösztönzik és kényszerítik; a művészetben pedig a lét érzékelését, sőt értését tartják a legfontosabbnak, a legsajátosabb lehetőségnek és feladatnak. Gadamer iskolája csak a legnagyobb ismertségű és sugárzású, de nem feltétlenül a legerősebben kiaknázó is közülük.

S szívesen vettünk volna, harmadikként, utalást arra, miként látta öregkorában a mi napjainkat. Miként hívta fel a figyelmet arra, hogy az új, „a planetáris” természettudomány milyen friss, gazdag és sokrétű gondolatindításokat adhat a filozófiának, az emberi eszmél-

kedésnek. De arra is, hogy a technika fejlődésének mámore miként kínál újabb illúziót, menekülést, elvonást a létéről való gondolkodástól. S véle az érvényes emberi lét akarásának s benne a magunkkal s másokkal szemben való etika folytonos újratemtéséről is.

Végül, negyedikként, a filozófus egyéniségéről, emberi arcáról szerettünk volna valamit olvasni. Az is elég lett volna tán, ha levelezéséből vagy barát- és ellenféltanítványai írásaiból láthatnánk egy-két jellemző idézetűzért. Mondjuk Karl Löwithtől, aki ifjú éveiben rajongott érte, majd a filozófiában egyre távolodott tőle, aztán kegyetlenül támadta előbb magatartásáért, később hallgatásáért, hogy végül laudatójában mélyen meghajoljon ez előtt *„a lény lényege szerint egyszerű, szerény, magányos, hallgatólag és tartózkodó férfi”* előtt. S nagy megindultsággal és tisztelettel, de élesen tovább vitakozzék vele annak a Nietzsche-mondásnak a jegyében és jogán, amit annyiszor idézett nekik, tanítványainak, Heidegger: *„Nem lehet egy mestert balgábban méltányolni, mint azzal, ha a tanítvány mindig tanítvány marad. Miért nem akarjátok megtépní koszorúmat?”*

S persze hogy szívesen láttunk volna valamit a jelentős kortársai polémiaiból is az általa fölvetett alapkérdésekről. Mondjuk Blochtól, Jasperstól, Cassirertől, Löwithtől, Arendttől vagy az újpozitivistáktól. Vessünk egyetlen futó pillantást két olyan ontológiai kísérletre, amely az ontológiának az időbeliségre, a Sein zum Todéra való alapozásával vitázva mást ajánl. Bloch, aki érzékelte, hogy a marxizmus egyszerűen elmegy a XX. századi, pontosabban a késő hegeliánusok óta fölmerült kérdések mellett, egy antropológikus-pszichológi-

kus megoldást kínál, a nagy műve címébe foglalt *„reménység elvét”*. A reménység az ember legbensőbb lényege, mozgatója, vezérlője, védelmezője. Ezzel a finális teleológiák politikai buktatóját is igyekszik kiiktatni Bloch, s élet-szervező hasznukat is megtartani. Ám, meglepetésre, váratlanul ilyen mondatot ír le második kötetében: *„A halál férgel megőrölnek mindent, és a pusztulás garatjai fölfalnak minden teleológiát.”* Löwith pedig azt mondja egykor mesterének: a világ egy és egész, az egyes nélküle nem, csak benne lehet meg. Nem a világ *„tartozik mihozzánk, mi tartozunk hozzá”*. Belőle jövünk, benne leszünk teljessé, s érünk meg arra, hogy kiváljunk belőle.

De mint e kívánságlista is egy irodalmi folyóirat lehetőségeit – úgy mindennek teljesítése is egy bevezető kereteit messze meghaladná. S a fordítással is, amely – mondotuk – óriási vállalkozás, és valóban figyelemre méltó eredmény, szakfolyóiratban kell foglalkozni, s egy majdani újabb kiadás esetén ennek jegyében újra megdolgozni.

7. Fejezzük be azzal, hogy Heideggert lehet és kell alapos analízis alapján elismerni is, vádolni is, befogadni is, elhárítani is, alapvetően újnak tartani is, csak nyelvi-megfogalmazási bravúrnak tekinteni is, revelálónak vélni is, akadályozónak mondani is, a nagy filozófusok rendjébe sorolni is, a kis mesterek közé osztani is. Csak egyet nem lehet: a XX. század szellemi-lelki életében megkerülni. Mindössze tán Wittgenstein ennyire megkerülhetetlen a században. Nemcsak s tán nem is elsősorban a SEIN UND ZEIT-tel, hanem teljes életművével.

Németh G. Béla